

DOĞU TÜRKİSTAN YÖNETİMİNDE ÇİN-SOYVET ÇEKİŞMESİ

Tekin TUNCER*

Öz

Doğu Türkistan tarih boyunca mücadelelere sahne olmuş bir bölgedir. Bölgenin yeraltı kaynaklarına sahip olması, bu bölgeye olan ilgiyi arttırdığı gibi Çin ile Türkistan coğrafyasını da birbirine bağlaması bölgeyi ele geçirmek isteyen Çin ve Rusya'nın sürekli mücadele etmesine neden olmuştur. Bu mücadeleler aynı zamanda bölgede yaşayan Doğu Türkistanlıların da etkilemiştir. Bu işgaller sebebiyle Doğu Türkistan halkı kendi vatanlarında ikinci plana itilerek yönetimden uzaklaştırıldığı gibi ekonomik kaynaklardan da mahrum bırakılmıştır. Bu sebeplerden ötürü zaman zaman Doğu Türkistan halkı isyan hareketlerine girişmişse de hem Çin'in hem de Rusya'nın bölgeye yaptığı müdahaleler sebebiyle kalıcı başarılar elde edilememiştir. Her isyan hareketinden sonra iç çekişmeler ve Çin-Rus ittifakıyla isyanlar sonuçsuz kaldığı gibi oluşan yeni yönetim de yeni isyanları önleyebilmek için baskılarını arttırarak devam ettirmiştir. Bu çalışmamızla Doğu Türkistan üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan Sovyet Rusya'nın ve Çin'in Doğu Türkistan'ı sömürme noktasında verdikleri mücadeleleri ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Osman Batur, Doğu Türkistan, Komünist Çin, Mücadele, Sovyet Rusya.

EAST TURKESTAN IN THE MANAGEMENT OF SINO-SOVIET RIVALRY

Abstract

Throughout the history of East Turkestan is a region that has been the scene for the struggle. The region's groundwater resources increases the interest in this region of China and also bind to each other who want to take the geography of Turkestan territory of China and Russia resulted in a constant struggle. These struggles also influenced the people of East Turkestan who live in the region. By reason of this occupation, the people of East Turkestan, such as where management is removed from the second plan pushed away in their own homeland, stripped of economic resources. For these reasons, from time to time, the people of East Turkestan movements attempted to rebel, although both China and Russia due to military intervention in the region, it is impossible to obtain lasting success. All internal strife and the rebel movement after the Sino-Russian alliance in order to prevent riots by increasing the pressure of new rebellions and new inconclusive as management continued. This study is trying to get over on our East Turkestan, Soviet Russia, China and Eastern Turkestan to the point of we have tried to reveal the exploitation of their struggles.

Key Words: Osman Batur, East Turkestan, Communist China, Struggle, Soviet Russia.

1. GİRİŞ

Doğu Türkistan bölgesinde hayatlarını idame ettiren Kazaklar, 1934-1942 yılları arasında Çin yönetimine karşı büyük çapta bir isyan hareketi içine girmemişlerse de bu durum Sheng Shih-tsai'nin iktidara gelmesiyle değişmeye başlamıştır. Umumi Vali Sheng'in hayata geçirmeye çalıştığı baskı politikasına karşı Osman Batur önderliğinde başlatılan ve yavaş yavaş büyüyen isyan; İli, Çöğçek ve Altay bölgelerine doğru sıçramıştır. Bu üç bölge, 1938 yılında Sovyetlerin Çinlilere destek vermesi sonrasında Umumi Vali Sheng'in eline geçmiştir. Sovyetlerin bu yardımı sonrası bölgelerini ele geçiren Çinlilerin hakimiyetinde kalmak istemeyen Kazaklar, Altay Dağlarının yüksek kesimlerine çekilmişlerdir (Boorman ve diğerleri, 1967c: 47).

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tekintuncer@nevsehir.edu.tr

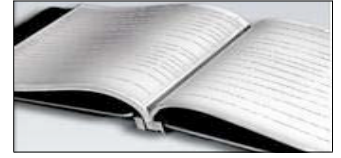

II. Dünya Savaşı'nda Alman kuvvetlerinin Moskova'ya doğru hızlıca ilerlemesi sonrası bölgedeki geleceğini yeniden gözden geçiren Sheng Shih-tsai, Sovyetlerden uzaklaşarak Milliyetçi Çin Hükümeti'ne yakınlık göstermeye başlamıştır. Bu durum karşısında yer altı kaynakları yönünden zengin olan Doğu Türkistan'daki ekonomik çıkarlarını kaybetmek istemeyen Sovyet yönetimi, Türkleri desteklemeye başlamıştır. Fakat Sovyetler bu desteği doğrudan kendileri yapmayıp Moğolistan üzerinden gerçekleştirmeyi siyasetleri gereği daha doğru bulmuşlardır. Bu doğrultuda 1943 yılında Osman Batur ile Moğolistan vekiller arasında görüşmeler başlamıştır. Bu görüşmelere Sovyetlerin Kazakistan'dan gönderdiği iki Kazak vekilde katılmıştır. Tayinköl'de yapılan görüşmelerin içeriği tam olarak bilinmese de Osman Batur ve kuvvetlerine Moğolistan sınırına yakın bir bölgede güvenli bir bölge tahsis edildiği ve silah desteği sağlandığı bilinmektedir (Boorman ve diğerleri, 1967c: 47; Kai-shek, 1970: 102). Tabii bu işler karşılıklı çıkarlar doğrultusunda yapılmıştır. Moğolistan'ın bu yardımına karşılık Osman Batur da Moğolların hayvanlarını Doğu Türkistan'ın altı bölgesinde otlatmasına izin vermiştir (Hayit, Türkistan: Rusya İle Çin Arasında, 1975: 328). Bu şekilde güçlenen Osman Batur'un ilk hedefi Kazak bölgelerinde bulunan Çinlileri buradan çıkarmak ve bölgeye gönderilecek Çinli asker ve sivil memurları bölgeye sokmamak olmuştur (Boorman ve diğerleri, 1967c: 47).

Kazakların Sovyetlere yakınlaşması ve Moğolların hayvanlarını Doğu Türkistan'da otlatmaya başlaması sonrası Sheng Shih-tsai yönetimi, Altay Kazaklarının yaşadığı bölgeye ve hayvanlarına saldırmak yoluyla cevap vermeye çalışmıştır. Sheng, Kazakların bu şekilde güçlenmesinde Sovyetlerin etkili olduğunu bildiği için bunu açık bir dille ifade etmeye başlamış ve Kazak isyanının bastırılmadan ülkede huzurun ve refahın sağlanamayacağını ifade etmiştir. Bu nedenle Sheng kuvvetleriyle, Osman Batur kuvvetler arasındaki çatışmalar Aralık 1943'ten Mart 1944'e kadar sürmüştür. Bu çatışmalar neticesinde Osman Batur'a bağlı kuvvetler, Sheng kuvvetlerine ağır darbeler indirerek çatışmaya mahal olan yerleri ele geçmiştir (Clubb, 1971: 366; "Kazakh Rebellion in Sinkiang", 1944: 371; Whiting, 1958: 102).

Sheng Shih-tsai, bu yenilgiye Sovyetlerin sebep olduğunu ileri sürünce, Merkezî Çin Hükümeti, Urumçi'de bulunan Dışişleri Özel Müsteşarı Chaucer H. Wu'dan bilgi istemiştir. Özel Müsteşar da Çin'e gönderdiği telgrafta Sovyet uçaklarının ve Moğol birliklerinin Kazak kuvvetlerine destek verdiğini ve birlikte hareket ettiklerini söylemiştir (Whiting, 1958: 102). Milliyetçi Çin Hükümeti eski mensubu ve Eğitim Bakanı Cheng Tieng-fong'a göre Sovyet hava desteği ve Moğolistan'daki kuvvetlerin yardımıyla Huihoko'da üç alaydan oluşan bir Çin Garnizonu tamamen yok edilmiştir (Tien-fong, 1975: 281). Bunun üzerine Çin, Sovyetler Birliği'ni protesto etmiştir. Ancak Sovyetler, Doğu Türkistan'a yardım ettikleri şeklindeki iddiaları reddetmiştir. TASS Ajansı, 2 Nisan 1944'te Çin kuvvetlerinin Kazaklarını kovaladığını ancak bu Kazakların Moğolistan'a kaçması sebebiyle Çinlilerin takip amacıyla Moğolistan topraklarına girmesi üzerine Moğol kuvvetlerinin Çinlileri geri püskürttüğünü belirtmiştir (Clubb, 1971: 366). 3 Nisan 1944 tarihli TASS haberine göre Çin'in Moğolistan sınırına askerî yığınak yapmak üzere Sovyetler ve Moğollar arasında yapılmış olan yardımlaşma anlaşması gereğince Sovyetlerin Moğollara yardım ettiğini belirtmiştir (Whiting, 1958: 102).

Sınır bölgesinde bunlar yaşanırken Çin'in Kazakları daha da kızdıracak bir hareketi ortaya çıkmıştır. Çin yayınladığı emir doğrultusunda Kitai Bölgesi'ndeki askerlerine takviye kuvvet sağlamak amacıyla Kazaklardan 10 bin asker istemiştir. Bunun üzerine Kazak direnişi

daha da artmıştır (Forbes, 1990: 311). Aslında Kazakların Osman Batur önderliğinde başlattıkları direniş hareketi bir devlet kurmaya yönelik bir politika içermiyordu. Osman Batur’u harekete geçiren olay, Çin’in Tarım Havzası ve Kazakların yaşadığı bölgelerde uygulamaya koymaya çalıştığı politikaya bir tepki niteliğindedir. Eylül 1944’te Sheng Shih-tsai’nin bölgeyi terk etmesinden sonra Altay ve Çöğçek Bölgelerinin büyük bir kısmı Osman Batur’un kontrolü altına girmiş olmasına rağmen burada alternatif bir devlet oluşturma girişimi içine girilmemiştir. Ancak bu durum 1944 sonbaharından sonra değişmiştir. Sheng’in Chungking’e gitmesinden sonra İli Vadisinde yaşayan Kazakların ve Kırgızların da içinde bulunduğu büyük bir ayaklanma çıkmıştır. Uzun zamandır Çin’in uyguladığı politikaya karşı sessiz kalan İli halkı, hatta içinde Müslüman olmayan unsurlarında¹ destek verdiği büyük bir ihtilâl başlatmıştır. Bu ihtilâle daha sonra “Üç Vilâyet İhtilâli”² olarak ve Doğu Türkistan tarihinde daha önce hiç örneği olmamış bir İhtilâle dönüşmüş ve bu İhtilâle daha sonra “İli İhtilâli” adı verilmiştir.

2. DOĞU TÜRKİSTAN YÖNETİMİNE RUSLARIN MÜDAHALESİ

2.1. Sovyet Rusya Destekli Doğu Türkistan Türkleri Millî Kurtuluş Komitesi’nin Faaliyetleri

İli Vadisi, Doğu Türkistan’ın en zengin ve en verimli arazilerine sahip bölgesidir. Bu bölge için Çinliler ve Ruslar arasında 1871-1872 yılları arasında mücadele yaşanmış ve Rusya, bu bölgeyi Çin’e bırakmak zorunda kalmıştır (Hsü, 1965: 153-188). Bu bölgenin bir başka özelliği de Çarlık Rusya döneminde ve daha sonra Çarlık Rusya’daki iç karışıklıklar sebebiyle bölgeye birçok Rus’un gelişmiş olmasıdır. İli Bölgesi, Çin Cumhuriyeti devrinde de Kazakların ve Tarım Havzasında yaşayan Uygurların başlattıkları ayaklanmaların dışında kalmıştır. Sovyetlerle ticari ilişkileri iyi olduğu içinde Yang Tseng-hsin ve Chin Shu-jeu dönemlerinde refah seviyesi yüksek bir şekilde yaşamışlardır. Ancak İli Bölgesi’ndeki sıkıntılar Sheng Shih-tsai’nin 1942 yılında Sovyetlerden uzaklaşma siyaseti ile doğru

¹ Bu gruplar; Beyaz Rus, Moğol ve Tunguzlardan müteşekkil halklardır (Şibo, Solon ve Mançu). Hatta bazı Çinlileri de bu gruba dâhil etmek mümkündür (Forbes, 1990: 312); Aslına bakılırsa İli vadisinde sıkıntılar Sheng Shi-tai’in Sovyetlerle bozduğu 1942’den itibaren başlamıştır. Doğu Türkistan’ın en zengin ve topraklarının en verimli bölgesi olan İli’nin Rusya ile uzun zamandan beri hususi münasebetleri vardır. Çarlık Rusya, 1871 ve 1881 yıllarında İli vadisini tamamıyla işgal etmişken, bölgeyi uzun pazarlıklardan sonra istemeyerek de olsa Çinlilere geri vermiştir. Geniş bilgi için bkz. (Hsü, 1965: 158-188); Çarlık işgali devrinde çok sayıda Rus göçmen İli vadisine yerleştirilmiştir. Rusların sayısı Bolşevik İhtilâli sonrasındaki iç savaş sırasında ve devam eden zaman zarfında İli Bölgesi’nde gözle görülür bir şekilde artmıştır. İli, Milliyetçi Çin devrinde Cungaria ve Tarım havzasında patlak veren ayaklanmaların dışında kalır. Zaten iyi bir ekonomik ilişki içerisinde olan İli Bölgesi ile Sovyetler Birliği’nin bu durumu hem Yang Tseng-hsin hem Chin Shu-jeu hem de Sheng Shih-tsai dönemlerinde aksamadan devam etmiştir. Bu ise İli Bölgesi’nin Doğu Türkistan’ın diğer bölgelerine göre daha müreffeh bir duruma kavuşmasını sağlamıştır. Sheng’in Stalin ile arasının açılmasından sonra İli Bölgesi’nin Sovyetler ile olan iyi ilişkileri de bozulmuştur. Neticede İli Bölgesi canlı hayvan ve hammadde satabilen pazarını kaybettiği gibi istihsal ürünleri satın alabilecek kaynaklardan da mahrum olmuştur. Sovyet kaynaklarına göre ithalat gittikçe azalmış, hayvan ve bilimum yerli mamullerin değeri kalmamıştır (Mingulov, 1962: 183).

² Forbes’e göre Üç Bölge Ayaklanması tabiri aslında yanıltıcıdır. Çünkü bu terim biri İli diğeri de Altay’da olmak üzere bu dönemde Kuzey Sinkiang’da birbirinden bağımsız ve farklı iki ayaklanmayı görmeyi engeller. Her ne kadar sözde bir birlik kısa bir süreliğine sağlandıysa da, iki grup arasındaki politik hizipler iki isyancı grubun etkili olarak bir hareket dâhilinde birleşmesini engellemiştir (Forbes, 1990: 312).

orantılıdır. 1942'den sonra Sovyetler ile olan ticari ilişkilerin durma noktasına gelmesi sonucunda ellerinde bulunan canlı hayvan ve hammaddeleri satacakları pazar bulamayınca ekonomik olarak zayıflama başlamışlardır. Böylece ellerindeki mallar değersiz hâle gelmiştir (Mingulov, 1962: 183). Bu ekonomik zayıflığa bir de Çin'in uyguladığı ağır vergi yüklerinin binmesi ve yüksek enflasyon da eklenince halk, bu duruma artık dayanamaz hâle gelmiştir.

İli halkının Sovyetlerle yakın ilişkileri de başlarına dert olmuştur. Sovyetlerle yakın ilişkilerin olduğu dönemde tahsil için Sovyet Rusya'ya gönderilen talebeler, Sheng Shih-tsai'nin 1942 sonrasında Sovyetlerden uzaklaşması politikasının sonucu olarak bu kişileri tutuklamaya başlaması da bölgedeki insanların huzurunu bozan bir başka gelişme olmuştur. Bu baskı sebebiyle birçok aydın, Sovyetler Birliği'ne kaçmak zorunda kalmıştır. Sovyetler, bu dönemde Osman Batur ve arkadaşlarını Moğolistan sınırında muhafaza ederken diğer taraftan da kendisine sığınan Doğu Türkistanlıları da muhafaza etmiştir. Hatta Sovyetler Birliği'ne kaçan Doğu Türkistanlılar, 1943 yılında Kazakistan'ın başkenti Alma Ata'da "Doğu Türkistan Türkleri Millî Kurtuluş Komitesi'ni" (DTTMKK) kurmuşlardır. Bu komite, Guo-Min-Dang Hükümeti ve Sheng'e karşı muhalif bir tavır takınmaya başlamıştır (Fu-hsiang, 1973: 67).

1943 yılının sonlarında 1944 yılın ortalarına kadar İli Bölgesi'ndeki küçük gruplar Tanrı Dağı Bölgesi'ne giderek Çin'e karşı direniş cepheleri oluşturmaya başlamıştır (Davidson, 1957: 122). Böylece Kazakların Altay ve Çöğçek bölgelerinde başlattıkları ayaklanma, Eylül-Ekim 1944'te İli Bölgesi'ne de sıçramıştır (Forbes, 1990: 314). Daha sonra Gulca şehrine 200 km uzaklıkta Kaş Nehrinin kıyısında bulunan Nılkı Ayaklanması, bu ayaklanmaları takip etmiştir. Eylül 1944 ortalarında; Uygur Gani Batur, Kazak Ekber ve Kırgız Fatih'in³ önderliğinde Nılkı kasabasındaki Uygur ve Kazaklar, Nılkı Bölgesi'ndeki Guo-Min-Dang askerlerine saldırmışlardır. Hatta Forbes'in Ferhat diye adlandırdığı kişinin Sovyetler Birliği'nden geldiği ve çok sayıda silah getirdiği iddia edilmişse de (Tien-fong, 1975: 281; Fu-hsiang, 1973: 66; Chen, 1977: 208-210; Dallin, 1948: 364) Sovyetler, bu iddiaları kabul etmemiştir (Moore, 1945: 276; Beloff, 1953: 97). İddialar ne olursa olsun sonuçta 7 Ekim 1944'te Nılkı Bölgesi'ndeki Guo-Min-Dang garnizonu silahları ile beraber işgalcilerin elinde geçmiştir. Daha sonra bu ihtilâlciler, İli Bölgesi'nin merkezi olan Gulca Bölgesi'ne doğru saldırmak için harekete geçmiştir (Mingulov, 1962: 183; Chen, 1977: 211).

Nılkı Ayaklanmasının Sovyet veya DTTMKK ile destekli bir isyan çıkardığını söylemek gerçeğe pek yakın değildir. İsyanın özelliklerine bakıldığında sopalarla dâhi mücadele edildiğine göre bu isyanın mahallî bir isyan olma ihtimali yüksektir. Bu isyancıların kullandıkları bayrak, yeşil renkli bir bayrak olduğunu ve bu bayrak altında bileşenlerin Çinlileri öldürdüğü söylenir. Başlangıçta Sovyet veya DTTMKK destekli bir isyan olarak başlamamışsa da daha sonra hem Sovyetler hem de DTTMKK, bu ayaklanmayı kendi çıkarları için kullanma konusunda gecikmemişlerdir. Nılkı Ayaklanması, sonuçları itibariyle düşünüldüğünde bu ihtilâli çıkaran kişilerin en büyük eksikliklerinin elde ettikleri galibiyeti ilerletme eksikliği yaşadıkları ve ihtilâl yönetecek lider sıkıntı çektikleri hemen göze çarpar. İşte ihtilâlciler bu lider eksikliğini de Ahmetcan Kasimî'nin Gulca'da olan komitesi tarafından yürütmesi ile giderdiğini söylemek mümkündür. (Chen, 1977: 221; Mingulov, 1962: 184)

³ Forbes, Özbek veya Tatar Ferhat diye yazmıştır (Forbes, 1990: 314).

2.2. Ahmetcan Kasimî'nin Sovyet Yanlısı Tutumu

Ahmetcan Kasimî ile ilgili olarak belge olmasa da Stalin'in Gulca'daki adamı olduğu şeklinde iddialar vardır. Gerçi belli olmasa da Alma Atı'da kurulan DTTMKK'nin gizli bir şubesi de Gulca'da açılınca bu iddiaların doğru olma ihtimali yüksektir (Clubb, 1971: 366; Fu-hsiang, 1973: 67; Karahoca, 1960: 25). 1912 yılında İli'de dünyaya gelmiş olan Kasimî, zengin bir ailenin çocuğudur. Çok küçük yaşta muhtemelen 5 yaşında babasını kaybetmiş olan Kasimî, amcaları ve annesi tarafından yetiştirilmiştir. Yang Tseng-hsin'in ölümünden sonra 17 yaşındayken tahsil görmek için Sovyetler Birliği'ne giden Kasimî, burada yaklaşık 10 yıl kaldıktan sonra Sheng Shih-tsai'nin iktidarı döneminde Sovyetlerle ilişkilerin iyi olduğu 1938 yılında Doğu Türkistan'a dönmüştür (Chen, 1977: 246-247). Moskova'da yüksek tahsil görmüştür (Beloff, 1953: 98; McMillen, 1979: 22). Döndüğünde ismi Ahmetcan Kasimov olduğu için Çinliler Kasimî'nin Sovyet vatandaşlığına geçtiğini iddia etmişlerdir (Whiting, 1958: 111; Myrdal ve diğerleri, 1980: 217-218). Sol görüşlü bir aydın olan (Chen, 1977: 247; Mingulov, 1962: 184) Kasimî, Sheng'in Sovyetlerle ilişkisinin bozulup yakalanıncaya kadar marangozluk ve camcılık yaptığını söylenir. Beloff ise öğretmenlik yaptığını söyler (Beloff, 1953: 98). Chen, Kasimî'nin 1944'de hapisten çıkıp tekrar işine döndüğünü ve evlendikten iki hafta sonra İli İhtilâli'nin patlak verdiğini söyler⁴. İleri görüşlü olan Kasimî, Nılkı Ayaklanması sonrasında arkadaşlarıyla beraber siyasî liderliği ele geçirme girişimleri içine girmiştir. Jack Chen: "İli'deki ihtilâlciler başkaları tarafından kurtarılmalarını beklediler" demiştir (Chen, 1977: 212).

DTTMKK Üyeleri, Nılkı Ayaklanması sonrası bu ihtilâlcilerin Gulca Bölgesi'ndeki Guo-Min-Dang askerlerini ortadan kaldırmak girişimine karşı önyargı ile bakmışlardır. Çünkü Nılkı İhtilâlcileri; Sovyet ve Çin düşmanı, dinî duyguları gelişmiş kişilerden oluşuyordu. Oysa DTTMKK Üyeleri ise komünizme meyilli ve sol görüşlü kişilerdir. Bu nedenle Gulca Bölgesi'nin Nılkı İsyancılarının eline geçirmesinden önce kendilerinin ele geçirmeleri gerektiğini savunmuşlardır. Zaten bu bölgedeki Guo-Min-Dang kuvvetleri çok güçlü değildir. Bu durum DTTMKK'nin işini kolaylaştıran bir etken olmuştur. Gulca Bölgesi'nde 3 tabur asker bulunuyordu. Bu taburlardan biri Gulca merkezin koruyan Çinli ve iyi eğitim almış askerlerden, ikinci tabur İli Bölgesi'nde bulunan ve Çinli olmayan acemi askerler ile silah bakımından zayıf bir taburdan, üçüncü tabur ise Gulca'nın Harembağ Bölgesi'ne yerleşmiş ve bu bölgeye yakın havalimanını korumakla görevli askerlerden oluşmaktaydı. Ahmetcan Kasimî'yi Gulca'da güçlü hâle getiren önemli bir gelişme de Kasimî'nin bölgeye gelmeden önce buradaki askerlerin Nılkı Ayaklanmasını bastırmak için gönderilmiş olmalarıydı (Chen, 1977: 212).

Nılkı ihtilâlcileri, Kasım 1944'te üzerlerine gönderilen Guo-Min-Dang birliklerini yenerek Gulca'nın kenar mahallelerine kadar ulaşmışlardır. Bu gelişme üzerine paniğe kapılan Guo-Min-Dang Hükümeti, Gulca'da örfî idare ilan etmiş ve terör hareketleri başlatmıştır. Chen, bu konuda şunları söylemektedir: "Güvenlik kuvvetleri şüpheli gördükleri yüzlerce kişiyi yakalamıştır. İnzibatlar sokakta gördükleri her canlıyı kurşunlamıştır. Şüpheli kişiler kılıçtan geçirilmiş, 33 erkek ve kadın sorguya çekilmeksizin ve mahkeme yapılmaksızın 1 Nolu polis karakolunda kurşuna dizilmiştir. Şehir merkezindeki başka bir karakolda 35 kişi

⁴ Chen, daha detaylı açıklama yaparak Ahmetcan Kasimî'nin bir yer altı örgütü üyesi olmadığını fakat devrimsel liderliğin gerektirdiği her türlü konuda gönüllü olduğunu ve inisiyatifini ele aldığını belirtir (Chen, 1977: 247).

kurşuna dizilmiştir. Yeni yakalanan 233 kişi, gruplar hâlinde kurşuna dizilerek topluca gömülmüştür. Yine gruplar hâlinde yakalanan 1000 kişi kurşunlanarak kuyulara ve derelere atılmıştır.” Guo-Min-Dang Hükümeti'nin bu terör hareketine karşı çabuk toparlanan İli İhtilâli'nin liderleri, Guo-Min-Dang üyelerine karşı harekete geçmiştir. İhtilâlcilerin Gulca'yı nasıl aldığı tam olarak bilinmese de DTTMKK'nin Nilki İhtilâlcileri ve Guo-Min-Dang askerlerinden ikinci tabura bağlı askerler içindeki Moğol ve Türk askerlerini kendi yanlarına çekmesi sonrasında başarıya ulaştığı söylenebilir (Chen, 1977: 213).

İli ihtilâlcileri, 6 Kasım'ı 7 Kasım'a bağlayan gece Gulca Yenişehir'de bir bağda toplanır ve Gulca Eskişehir'deki Guo-Min-Dang askerlerine saldırma kararı alır. 7 Kasım 1946'da yapılan saldırı sonrasında bir anda neye uğradığını anlayamayan Çinli askerler, silahlarını atarak saklanmışlarsa da daha sonra bu askerler yakalanarak öldürülmüşlerdir (Forbes, 1990: 320). Şehrin diğer bölgelerindeki Çin askerler ise ancak bir hafta direnebilmiştir. Çinlilerin hava saldırısını önleyebilmek için hava alanındaki Çinli birlikler kuşatılmıştır (Chen, 1977: 213-214; Mingulov, 1962: 184). 12 Kasım 1944'te artık şehrin birçok yerinde yeşil renkli bayraklar dalgalanmaya başlamıştır. İhtilâlciler şehri kontrol altına aldıklarına kanaat getirdikten sonra askerî karargâh kurmuş ve geçici bir hükümet kurmak için harekete geçmişlerdir (Chen, 1977: 214; Mingulov, 1962: 184). 13 Kasım 1944'te emniyet merkezi alınmıştır. 15 Kasım 1944'de halk tarafından sevilip sayılan İli Özbek asıllı Alihan Töre'nin fahri başkanlığında Bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti kurulmuştur (Mingulov, 1962: 184; Gültepe, 1996: 53)⁵. Ancak aradan çok kısa bir zaman sonra Sovyet destekli DTTMKK'nin ilerici lideri Ahmetcan Kasimî ortaya çıkmıştır.

Sovyetler Birliği'nin Doğu Türkistan'daki ihtilâl konusunda yardımı olup olmadığı, olduysa nasıl olduğu gibi sorular tam olarak bilinmeyen bir konudur. Çin, Sovyetleri Doğu Türkistan'a müdahale etmekle suçlarken Sovyetler, iddiayı reddetmiştir (Moore, 1945: 276). Devletlerin birbirlerini ithamları ve bu ithamları reddetmeleri bir tarafa kaynaklarda bu konuda farklılık göstermektedir. Lattimore; ihtilâli yapanların çok az silahla ve el bombalarıyla savaşı kazandığı için Sovyet desteği olmadığını iddia etmiştir (Lattimore, 1950: 87). Lee Fu-hsiang, Çinlilerin, İli birliklerinin modern Rus ekipmanları ile donatıldığı yönündeki iddialarını kanıtlayacak hiçbir delil yoktur demektedir (Fu-hsiang, 1973: 76). Whiting, Sovyetlerin doğrudan desteği ile ilgili bilgisi olmamasına rağmen iddiaların ışığında Sovyet desteği olduğunu ileri sürmüştür (Whiting, 1958: 105). Rus, İngiliz ve Çin kaynakları değerlendirildiğinde, Sovyetlerin hiç yardım etmediğini veya ihtilâlde parmağının olmadığını söylemek oldukça zordur. Ancak şunu düşünmek lazım ki Sovyetler destek verdiyse dâhi bunu yapma gayesini iyi tahlil etmek gerekir. İlk akla gelen Sovyet çıkarı olarak söylene de bu yardım noktasında II. Dünya Savaşı sırasında oluşan siyasi bloklaşmalarında etkili olduğunu unutmamak gerekir. Nilki Ayaklanmasının başladığı Eylül 1944'te Sovyetlerin doğrudan bir destek vermediği açıktır. Bu ayaklanmayı yerel güçleri başlatmış ve gittikçe büyüyen bir ayaklanma dönüşmüştür. Ancak 7 Kasım 1944'te başlayan Gulca Ayaklanması sonrasında Sovyetlerin desteklerine dair Çin iddiaları yoğunlaşmıştır. Guo-Min-Dang Hükümeti Dışişleri Özel Konseri Wu, Urumçi'ye gönderdiği telgrafta şunları belirtmiştir: “İli'den (Gulca) gelen bir telgrafa göre; sayıları 500 kadar olan Beyaz Rus, 7 Kasım sabahı makineli tüfek ve el bombalarıyla başkaldırmış... Keşif uçaklarımız İli üzerinde uçtuğunda Sovyet konsolosluğundan makineli tüfeklerle ateş açılmıştır” (Whiting, 1958: 104-105).

⁵ Hayit, bu devletin kuruluş tarihini 7 Ağustos 1944 olarak vermektedir (Hayit, 1991: 38).

Wu'nun bu iddialarının doğru olduğu yönünde başka bir tarafsız kaynak olmasa da ihtilâlin büyümesi ve silahsız gibi görünen ayaklanmacıların Guo-Min-Dang kuvvetlerini yenmesi düşünüldüğünde bu iddianın doğru olma olasılığı yükselmektedir. İli Ayaklanması ve bu ayaklanmanın lider kadrosu düşünüldüğünde bu ihtilâlcileri iki gruba ayırmak mümkündür. Bu ihtilâlcilerin sayı olarak en büyük grubunu Nılkı ihtilâlcileri oluşturur. Bu grup daha muhafazakâr ve Türkçü olarak nitelendirilebilir. Ancak bunların sayısı fazla olsalar da teşkilatlanma konusunda oldukça zayıftırlar (Forbes, 1990: 324).

İkinci grup ise; liderliğini Ahmetcan Kasimî'nin yaptığı gruptur. Bu grup mensupları eğitimlerini Sovyetlerde yapmış, ilerici denilen, sol görüşe mensup ve Doğu Türkistan'da Türklerin dışında yaşayan grupların varlığını devam ettirmekten yana olan bir gruptur. Doğu Türkistan'da kurulacak devlette Doğu Türkistan'da yaşayan tüm gruplar katılmalıdır prensibini benimsemişlerdir. İhtilâl başladıktan sonra temel düşman Çin olarak gözüke de ihtilâlin amacı Doğu Türkistan'da yaşayan bütün Çinlileri ortadan kaldırmak değildir. Bu ihtilâlde ilk hedef hâline gelen Çinliler, Guo-Min-Dang üyesi olan, bölgede bulunan memurlar ve askerler olmuştur. Bunların dışında öldürülen Çinler de olmuştur. Ancak şunu söylemekte fayda vardır ki DTTMKK kurulurken Ahmetcan Kasimî, Guo-Min-Dang ve Çinliler arasında fark gözetilmeden öldürmeler olduğunu söylemesine rağmen bu görüşün Kasimî'nin fikri olduğunu söylemek yanlış olur. Bu olayın bu şekilde olmasında Nılkı Ayaklanmasını yürüten ve çoğunun elinde bulunduran Türkçü-İslamcı grubun etkisinin daha fazla olduğunu söylemek daha doğru bir tespittir. Çünkü Kasimî'nin liderliğini yaptığı grup; memur ve askerlerin ortadan kaldırılmasında aktif rol oynarken, esnaf kesimden olan Çinlilere dokunulmamıştır (Qasim, 1950: 883).

DTTMKK'nin 15 Kasım 1944'te devletin kurulması sonrasında ihtilâli yürüten Türkçü-İslamcı grup ile Çin'e karşı ortak hareket etme, birlik sağlamak noktasında taviz vermeyen bir siyaset yolu izlenme ve daha fazla destek nasıl sağlanabilir noktasında birleştikleri söylenebilir. Bu nedenle daha fazla destek için Özbek Din Âlimi Alihan Töre'nin cumhurbaşkanlığı görevine getirilmesini kabul etmişlerdir. Alihan Töre'nin yardımcılığına ise Hâkim Bey Hoca getirmiştir. Bu politikaya bakıldığında Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin geniş bir yelpazeyi içine alabilecek bir politika izlediği söylenebilir (Mingulov, 1962: 184). Bu geniş yelpazeye Türkçü- İslamcı grubun da karşı çıkmadığını söylemek doğrudur. Bunda birlik ve beraberliğe olan ihtiyacın yanında, ihtilâlin başlamasından sonra Beyaz Rus ve Moğollar gibi gruplarında desteklemiş olması önemlidir. Bu nedenle Türkçü-İslamcı grup da devletin bayrağını İslami bir bayrak devlet bayrağı olarak seçmiş olmasına rağmen devletin dinî İslam'dır gibi bir vurgu yapılmamıştır. Tabi bu dinî vurgunun yapılmamasında Türk olmayan unsurların destek vermesinin yanında, kurulan hükümet üyelerinin de etkisi vardır. Bakıldığında Alihan Töre ve Hâkim Bey Hoca, Türkçü-İslamcı grubun desteklediği kişiler olmasına rağmen, diğer hükümet üyeleri ise ikinci grup denilen Ahmetcan Kasimî ve adamlarından oluşmuştur. Bunlar Uygur asıllı; Seyfettin Azizi, Rahimcan Sabri Hoca ve Abdülkerim Abbasî, Kazaklardan; Ebulhayr Töre, Kırgızlardan; İshak Bey, Moğollardan; Fucha Efendi⁶, Ruslardan; F. Leskin, A. Polinov ve Glimkin gibi kişilerdir (Mingulov, 1962: 184; Fu-hsiang, 1973: 73; Kotov, 1959: 28; McLean, 1948: 385).

⁶ Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin merkezi kadrosunun çeşitli ilerici figürleri arasında, Moğol Fucha Efendi (Mingulov tarafından önemli bir vatansever olarak tanımlanır.) belki de tanımlanması en zor olandır. İlk adı muhtemelen Moğolca "khuch'un" (güçlü) kelimesinin Ruslaştırılmış hâlidir ki bu ad Moğollar tarafından kullanılır. Afendi ise kesinlikle Moğolca olmamakla beraber Türk-Müslüman sıfatı "Efendi'nin" değiştirilmiş bir

Bu hükümet üyeleri arasında Ahmetcan Kasimî dışında iki kişi daha ön plana çıkmıştır. Bunlardan biri; ilk eğitimini Doğu Türkistan'da tamamladıktan sonra yükseköğrenim için Özbekistan'a giden ve burada Taşkent Üniversitesinde hukuk eğitimi alan ve daha sonra Sovyetler Birliği Komünist Partisi üyesi olan 1914 doğumlu Seyfettin Aziz'dir. Yurda döndükten sonra Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin Milli Eğitim Bakanlığı görevini yapmış ayrıca İli Bölgesi'ndeki "Yaşlar Teşkilatı"⁷ olarak bilinen gençlerin örgütlenmesini işini gerçekleştirmiştir (Boorman ve diğerleri, 1967c: 87-90). Diğeri ise; ihtilâlcilerin başkomutanlığına getirilen Kırgız asıllı İshak Bey'dir. Guo-Min-Dang kaynakları, İshak Bey'i Rus taraftarı ve onlarla işbirliği hâlinde olan bir kişi olarak nitelendirir (Fu-hsiang, 1973: 72-73).

İli Bölgesi'ndeki ihtilâlin başarılı olmasından sonra ihtilâlciler, bu defa ihtilâli diğer bölgelerde yaymak niyeti ile Altay ve Çöğçek bölgelerine doğru ilerlemişlerdir. 30 Kasım 1945'te elde edilen başarılar sonrasında ihtilâl, Cungaria Bölgesi'ne de sıçramıştır (Forbes, 1990: 331). Kazakların lideri konumunda bulunan Osman Batur, hem ihtilâle destek verdiğini hem de Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin hizmetinde olduğunu belirtmiştir (Hayit, 1975: 328). İli'deki ihtilâl devam ederken Osman Batur, Altay ve Çöğçek Bölgesi'ni ele geçirmiştir. Çiniler, sayı olarak az oldukları gibi Guo-Min-Dang'ın kendilerine nasıl bir destek vereceğini de bilmedikleri için Osman Batur'un bölgeye gelmesi sonrasında canlarını kurtarabilmek için Sovyetler Birliği'ne kaçmışlardır (Boorman ve diğerleri, 1967: 47). Böylece Altay Bölgesi'nin kontrolü ve Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin Altay Bölgesi Komutanlığı Osman Batur'un eline geçmiştir (Boorman ve diğerleri, 1967c: 47). Ancak Osman Batur'un Ahmetcan Kasimî gibi ilerici grup diye adlandırılan kesime hizmet ettiğini söylemek zordur. Bu kesim ile ilişkileri biraz daha göstermelik olduğunu söylemek daha yerinde bir yorum olur.

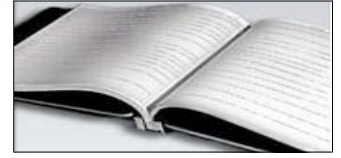
Altay Bölgesi dışında önderliğini Alibek Rahim'in yaptığı Tanrı Dağlarının orta ve doğu kesimindeki Kazak grubu da Guo-Min-Dang birliklerine saldırıya geçerek Manas'a doğru harekete geçmiştir. Böylece Urumçi'nin doğu ve batısı ile Tanrı Dağlarının kuzeyindeki yol üzerindeki kasabaları ele geçirmeyi başarmışlardır (Dönmez, Tarih Yok: 13). Bu gelişme, Guo-Min-Dang birliklerini iyice tedirgin etmeye başlamıştır. Bir taraftan İli İhtilâlcilerinin Altay ve Çöğçek İhtilâli'ne destek vermek için Sayram Nor'da Guo-Min-Dang kuvvetlerini yenmesi, diğer taraftan Tanrı Dağları Bölgesi'nde Alibek Rahim'e bağlı kuvvetlerin varlığı sebebiyle iki kuvvet arasında kalan Guo-Min-Dang birlikleri, ihtilâlcilere karşı direniş göstermek amacıyla Tsingho Bölgesi'ne çekilmek zorunda kalmıştır (Chen, 1977: 230). Ancak bu birliklerin art arda yenilgiler alması Çinliler arasında moral bozukluğu ve kargaşaya neden olduğu gibi başkent Urumçi'yi de tehdit eder hâle getirince bu olay Urumçi'de paniğe neden olmuştur (Forbes, 1990: 332).

---

hâli olabilir. Bu da Fucha-Afandi'nin Müslüman bir Moğol olduğunu ve bu nedenle İli'deki Lamaist ve Budistlerin gerçek bir temsilcisi olamayacağını gösterir. Bkz. (Mingulov, 1962: 184).

⁷ Oysaki Barnett'e göre, Yaşlılar Teşkilatı, aynı Sovyetler Birliği'nde eğitilen Saif al-Din gibi olan Saifulah adında Turfanlı bir Uygur tarafından yönetilmiştir (Barnett, 1963: 269).; En son komünist dönem tarihli kaynaklara dayalı alternatif Saif al-Din kaynakçası için bkz. (McMillen, 1979: 34-37).; McMillen'e göre, Saif ait-Din, Chuguchak'ta doğmuş ve Moskova'daki Orta Asya Üniversitesinde okumuştur. Fikir ayrılıklarına rağmen, Saif al-Din'in yükseköğrenimini Sovyetler Birliği'nde aldığı ve Sovyetler Birliği Komünist partisi üyesi olduğu konusunda fikir birliği vardır.

Urumçi'deki İngiliz Başkonsolosu Turrall, Çinli kuvvetlerin yenilgisinde Kazakların başarısı kadar Sayram Nor Bölgesi'nde etkili olan soğuk havanın da etkili olduğunu belirtmişse de (Forbes, 1990: 332) Doğu Türkistan'daki Çin Hükümeti, yenilgiye sebep olarak Sovyet parmağı olduğunu iddiasında bulunmuş ve buna delil olarak da Sovyet silahlarını göstermiştir. Çinlilerin bu iddiasına karşın Hindistan'daki yetkililerine bilgi veren İngiliz Başkonsolosu Turrall, şunları belirtmiştir: *“Benim, aslında Sovyetlerin parmağı olduğunu ispat etme imkânım yok. Fakat görünüşte Sovyetler müdahale etmemiş gibidir. Aslında Doğu Türkistanlıları isyana sevk eden ve bundan sonra olabilecek büyük felâketlere sebep olacak amiller, ülkenin içindedir. Bu ihtilâlin sebeplerini dışarıda aramaya gerek yok. Ama Çinliler bunu anlamak istemiyorlar”*⁸.

Turrall'ın bu söylediklerine bakıldığında Sovyet katkısı olsa dâhi Çin'in asıl sorunu kendisinden araması gerektiği açıkça dile getirilmiştir. Ancak Sovyet parmağını reddetmektedir. 1945'in ilk yarısında gelişen olaylar dikkatli izlendiğinde Sovyetlerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Doğu Türkistan Cumhuriyeti Yönetimi, Suiting'i ele geçirdikten ve İli Vadisinde denetimi tam olarak ele geçirdikten sonra 5 Ocak 1945'te “Gulca Beyannamesi” olarak bilinen bir bildiri yayımlamıştır⁹.

Mingilov bu beyannameyi mevcut konjonktürü devam ettirmek olarak yorumlanmıştır. Aile, kabile ve din adamlarının durumunu muhafaza etmek olarak nitelendirmişse de (Mingulov, 1962: 185) Guo-Min-Dang ise bu beyannamenin altında yatan gerekçenin sadece Guo-Min-Dang düşmanlığı değil, Çin düşmanlığı olarak değerlendirmiştir (Fu-hsiang, 1973: 67-68). Guo-Min-Dang kaynaklarında, Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin programında şu hususlar vardı: *“Biz 60 yıldan beri Çinlilerin boyunduruğu altında köle gibi karanlık devirler yaşadıkdan sonra şimdi Doğu Türkistan'ın parlak geleceğini simgeleyen ay-yıldızlı ihtilâl bayrağı altında ayaklandık... Biz daha maksadımıza ulaşmadık. Çinliler 60 yıllık kan borçlarını daha ödemediler”* denilmektedir (Forbes, 1990: 334). Bu iddialar ne olursa olsun İli İhtilâli'nde bir Çin düşmanlığı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (“National Minorities: Sinkiang”, 1955: 2). Ancak şunu belirtmek gerekir ki bu Çin düşmanlığı yapıldığı dönemde Ahmetcan Kasimî ve onun gibi düşünenlerin ilerici fikirlerinde Çin düşmanlığı olmamasına rağmen ihtilâlin bu döneminde bu fikirlere ses çıkarmamalarının altında yatan gerekçeler olarak başlangıçta güçsüz olmaları ve siyasi çıkarlarına sebep olduğunu söylemek gerekir. Çünkü daha sonra bu ilerici grup, kendilerine rakip olarak gördükleri Alihan Töre,

⁸ İngiliz Konsolosu Turrall'a Milliyetçi Çin Hükümeti tarafından gösterilen silahlarda herhangi bir işaret yoktur. Fakat isyancıardan Leh, Fin, Alman ve Romanya yapımı silahların ele geçirildiği bilinmektedir. Bu tip silahların ise 1943 ve 1944'te Avrupa topraklarında ilerleyen Sovyetler de bulunması oldukça muhtemeldir. Bu bağlamda bkz. (Werth, 1964: 74-79, 493-508, 519).

⁹ Mingulov'un bildirdiğine göre bu bildiri: *“1. Guo-Min-Dang imha etmek. 2. Doğu Türkistan'da yaşayan bütün milletlerin eşitliğine dayanan Demokratik temeller atmak. 3. Kudretli bir Halk Ordusu kurmak. 4. Bankalar, posta, telgraf ve telefon şebekelerinin, ormancılık ve tabii kaynakları devletleştirmek. 5. Sanayii, tarımı, hayvancılığı ve özel sektörü geliştirmek. 6. Dinî hürriyetin korunmak. 7. Millî Eğitim ve Sağlık hizmetlerini geliştirmek, 8. Dünyadaki demokratik ülkelerle, özellikle Doğu Türkistan'ın kapı komşusu Sovyetler Birliğiyle dostça ilişki kurmak”* olduğunu belirtmektedir bkz. (Mingulov, 1962: 185).

Hâkim Bey Hoca ve diğer din adamları grubunu saf dışı ettikten sonra Çinilere yönelik önceden yapılan hareketlerden ve sözlerden uzaklaştığını söylemek mümkündür¹⁰.

Ahmetcan Kasimî'nin liderliğini yaptığı gurubun Doğu Türkistan Cumhuriyeti yönetiminde hâkimiyetini sağladığı dönem Guo-Min-Dang kuvvetlerine karşı Harembağ galibiyeti sonrasına yani 1945 yılının ilkbahar aylarına denk gelir. İkinci grubun bundan sonra Çinilere karşı söylemleri değişmeye başlamıştır¹¹. Bu güçlenmeyle beraber ciddi bir şekilde yenilik hareketleri başlamıştır. Tarım alanında gelişimi arttırmak için tohum dağıtılmış ve çiftçiye mali destek sağlamıştır (Mingulov, 1962: 186). İli Bölgesi'nde baş gösteren tifüs salgının önlemek için sağlık alanında girişimler yapıldığı gibi öğrencilerin 1945 eğitim-öğretim yılına yetiştirilebilmesi için öğretmenlere ve halka yönelik özel kurslar tertip edilmiştir (Mingulov, 1962: 186).

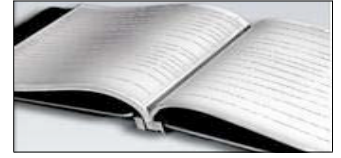
Doğu Türkistan Cumhuriyeti, İli Bölgesi'nde bulunan yerel güçlerden oluşan 11 kişiden oluşan bir bakanlık sistemine geçmiştir (Fu-hsiang, 1973: 67). Bu sistem, nüfusları oranında etnik grupların temsil edilmesine ön görüyordu¹². Bu yolla Müslüman olmayan diğer gruplar da temsil hakkı elde etmiş oluyordur. Fakat Alihan Töre ve diğer Türkçü-İslamcı liderler, Müslüman olmayanların yönetimde söz sahibi hâle gelmesinden memnun olmadıkları için Ahmetcan Kasimî ve onun gibi düşünen diğer ilerici grup ile alttan alta mücadele etmeye başlamıştır. Alihan Töre ve onun gibi düşünen muhafazakâr gruptan olan Din İşleri Bakanı Ali Halife ve Milli Eğitim Bakanı Yardımcısı Sait Damolla, yönetimde; İslami kuralların uygulanması gerektiğini, devlet kademesinde görev yapacak olan memurların Müslümanlar arasından seçilmesini savunmuşlardır (Chen, 1977: 241; Fu-hsiang, 1973: 68). Chen, bu konu ile ilgili olarak şunları belirtir: *“Mahkemeler dinî metinleri dogmatik zihniyetle tefsir etme temayülünü gösterdiler ve zamanın karışık şartlarına uyamadılar. Kadınların hürriyeti ihtilâlin ilkelerinden biri olduğu hâlde, mahkemeler kadın haklarını ihlâl ettiler. Eski dinî kanun ve âdetler gereğince kadınlara çok haksızlıklar yapıldı”* (Chen, 1977: 241).

Alihan Töre ve onun gibi düşünen Türkçü-İslamcı grubun bu fikirleri, 1945 yılının ortalarında sonra zayıfladığını söylemek mümkündür. Çünkü Ahmetcan Kasimî'nin liderliğindeki ilerici grup, yönetimi kendi ellerine geçirmiştir. Mingulov, muhafazakâr grubun bağımsızlığının sebebini şöyle ifade eder: *“Toplum arasında kin ve nefret tohumları saçmanın, ceza hukukunda 'kötü cinayet' olarak nitelendirilmesi 'ilericiler'in galibiyetini gösterir”* (Mingulov, 1962: 186). Bu dönemin yerel basın-yayın organları Doğu Türkistan Cumhuriyeti ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasında etnik ve kültürel bağların olduğundan bahsederlerken, Guo-Min-Dang Hükümeti'nin uyguladığı politikayı eleştirirken Sovyetlerdeki

¹⁰ En az yedi Müslüman din adamı Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nde kabine düzeyinde görevdedir. Fakat bu kişilerin gerçek güç ile bir bağlantıları yoktur. Asıl güç bir şekilde Sovyetleri Birliği ile bağlantıları olan modern-eğitilmiş genç adamlar denilen ilericilerin elindedir (Fu-hsiang, 1973: 68).

¹¹ Graham, 1946'da Doğu Türkistan Cumhuriyeti Bölgesi'ni ziyaret ettiğinde devrim ordusundaki alt rütbelilerden bir subaya Gulca'da çok fazla Han Çinlisi olup olmadığını sordurmuştur. O ise; *“Eskiden vardı. Fakat savaşta birçoğunu (zevkle) öldürdük”* demiştir (Forbes, 1990: 335).

¹² Lee Fu-hsiang, Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin 17 kişilik kabinesinin ulusal kabine olduğu düşünülür. Han Çinlilerinin temsili söz konusu değildi ve kabinede Müslüman milletlerin egemenliği vardır (Fu-hsiang, 1973: 69).

halkın hür hareket ettiğinden bahsetmişlerdir¹³. Bu nedenle yönetimde sadece Müslüman ve Türklerin yer almasının Guo-Min-Dang'ın uyguladığı siyaset benzeri uygulama olacağı fikriyle bu görüşe karşı çıkmışlardır. İçte bu çekişmeler yaşanırken diğer taraftan Doğu Türkistan Cumhuriyeti devlet olma yolunda hızlı bir şekilde adımlar atmaya başlamıştır. Halkın karşı çıkmayacağı yeni bir vergi sistemi hayata geçirilmiş (McLean, 1948: 383) ve kendi adlarına para bastırmışlardır¹⁴. İyi silahlanmış ve disiplinli bir ordu kurularak¹⁵ bu kurulan yeni ordunun komutanlığına Kırgız asıllı İshak Bey geçirilmiştir. 5 Ocak 1945'te yayınlanan "Gulca Beyannamesi" sonrası oluşturulacak olan bu yeni orduya halk tarafından oldukça büyük yardım yapılmıştır (Mingulov, 1962: 186). İshak Bey'in yardımcılığını ise Sheng Shih-tsai zamanında 1942 yılında Sovyetler tarafından desteklenen Beyaz Rus Polinov ve Guo-Min-Dang kuvvetlerini Kensay yakınlarında Aralık 1944'te yenen Leskin getirilmiştir. Bu üç kişide Sovyet yanlısı ve politikalarına hizmet eden kişiler olarak bilinir (Barnett, 1963: 264). Altay Bölgesi'nin valiliğini ve komutanlığını yapan Osman Batur ise bu işlerin aksine ilerici olarak nitelendiren grubun fikirlerini benimsememiştir.

3. DOĞU TÜRKİSTAN YÖNETİMİNE ÇİN-SOYVET AYARI

İli Milli Ordusunun Manas Bölgesi'nde başarı kazanmasından sonra Urumçi Bölgesi'ndeki Çinli yöneticiler paniğe kapılmışlardır. Bu panik havası sebebiyle halk, şehri boşaltmaya başlayarak daha doğuya doğru çekilme başlamıştır. Hatta hükümet merkezinin Urumçi'den Kumul Bölgesi'ne dâhi kaydırması düşünülmeye başlanmıştır¹⁶. Bu arada ihtilâl güney bölgelerine de sıçramıştır. İli Milli Ordusuna mensup Kazak askerleri, 1945 yılının Ağustos-Eylül aylarında Aksu ve Boy şehirlerini ele geçirmek için bu bölgeye doğru hareket etmişlerdir (Forbes, 1990: 346). Sarıköl Bölgesi'nde bulunan Kırgızlar da Kaşgar'a doğru ilerlemek için Guo-Min-Dang kuvvetlerinin Taşkurgan Garnizonuna saldırı düzenleyerek, bu kuvvetleri yenilgiye uğratmıştır (Forbes, 1990: 346). Bu gelişmelere bakıldığında Guo-Min-Dang Hükümeti'nin Doğu Türkistan'da hızlı bir şekilde güç kaybettiğini söylemek mümkündür. Bu gelişmeler, Chungking Hükümeti'nin de dikkatini çekmiş ve bu duruma müdahale etmek için Moskova nezdinde temaslara başlamıştır. Aslında bu durumdan Sovyetlerin de memnun olmadığını söylemek mümkün değildir. Hızlı bir şekilde büyüyen

¹³ Dallin, New York Times'ın 3 Haziran 1946 tarihli sayısından yaptığı bir alıntıda: "Tam bağımsız Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler ve Tatarlardır. Sovyetler Birliği dâhilinde bunların her birinin kendi hükümetleri vardır ve bu halklar özgür ve mutlu bir şekilde yaşamaktadır." diye yazmaktadır (Dallin, 1948: 364).

¹⁴ Whiting: "Bu kâğıt banknotlar kesinlikle yerel olarak üretilmiş olup Sovyetler Birliği'nden ithal edilmemiştir. Çünkü Graham'ın da belirttiği üzere yerel Doğu Türkistan Cumhuriyeti banknotları, 1946'da hala tedavülde olmasına rağmen, öylesine kötü kâğıtlara basılmıştır ki kısa süre içinde parçalanacak hale gelmiştir." Demiştir (Whiting, 1958: 106).

¹⁵ Katov, bu orduya "İli Mili Ordusu" der (Kotov, 1959: 443.); Chen, "Milli Halk Ordusu" bkz. (Chen, 1977: 228.); Barnett, "Sinkiang Demokratik Ordusu" adını verir (Barnett, 1963: 264).

¹⁶ Forbes, W. G. Graham'ın 1 Ocak 1983 tarihli yazısını kaynak göstererek, Urumçi'deki İngiliz Konsolosluk kadrosunun buldukları yeri terk etme hazırlığı yaptığını bildirir. İngiliz Başkonsolosu Turrall, "İli Milli Ordusunun girişini gözlemlemek üzere Urumçi'de kalacaktım ve ben hükümeti takip ederek herhangi bir yerde ofis kuracaktım. Neyse ki, ateşkes tam da vaktinde yapılarak bizi bu deritten kurtardı." Ayrıca "Ağustos 1945'te Urumçi'den kaçanların çoğunun Han Çinlisi olduğunu" son not olarak ekler (Forbes, 1990: 346. Dip. 177).

ihtilâl sebebiyle Chungking Hükümeti'nin de isteğiyle Moskova, Doğu Türkistan'daki duruma yeniden el koyma ihtiyacı hissetmiştir. Bu arada Chungking Hükümeti lideri Chang Kai-shek, Doğu Türkistan'daki durumu Çin aleyhinde geliştiğini erken fark ederek diğer taraftan Doğu Türkistan liderleri ile görüşmeye karar verir. Bu nedenle ihtilâlcilerin ilerlemesinden ve onlara destek vermekle suçladığı Sovyetlerin bu duruma müdahale etmesini istediğini bildirir. General Chang Chih-chung, 13 Eylül 1945'te Urumçi'deki Sovyet Başkonsolosluğuna giderek: “Eğer en kısa zamanda ateşkes imzalanması karşısında biz meseleyi uluslararası platforma çıkaracağız” demiştir (Whiting, 1958: 106; Clubb, 1971: 367; United States Relations With China, With Special Reference to the Period 1944-49, 1949: 125). Bu gelişme üzerine bir gün sonra 14 Eylül 1945'te Sovyetler Birliği, bir memurunu Gulca'ya gönderir. Bu görüşme neticesinde Moskova, Çin'e Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin bu meseleyi halletmek için görüşmeye hazır olduğunu kendilerinin de arabuluculuk yapmaya hazır olduğunu bildirir (Clubb, 1971: 367).

Chungking Hükümeti ile İli ihtilâlcileri görüşme yapmak için Eylül 1945'te ilişkiler konusunda deneyimli ve siyaset iyi bilen (Lattimore, 1950: 88; Barnett, 1963: 247) Chang Chih-chung'u gönderir. 1891 yılında Anhwei'de dünyaya gelen ve fakir bir ailenin çocuğu olan Chang Chih-chung, ordu içinde görev alması 1911 yılına denk gelir. 1911'de Qing Hanedanlığını devirmeye yönelik öğrenci faaliyetleri örgütler. 1917 yılında harp akademisinden mezun olur. Daha sonra Milliyetçi Guo-Min-Dang Üyeleri ile ilişkiler kurar. 1929-1937 yılları arasında Komünist Çinilerle ve Japonlarla mücadele ettikten sonra 1937'de Hunnan şehri valiliğine atanır. Daha sonra 1938'de Hunnan şehrinin başkent olan Çangşa şehrindeki yangın sebebiyle mevkiini kaybeder. Ama görevden atılmaz (Boorman ve diğerleri, 1967a, 41-43). 1939'da Chungking'e gider ve eskisi gibi yine kariyer yapmayı başarır. Bundan sonra Chang Kai-shek'in en güvendiği adamlardan biri hâline gelir. Bu güveni sebebiyle 1945 yılında Komünist Çinilerle görüşmelere Chang Chih-chung gider ve Mao Tse-tung'u Chungking'e gelmeye ikna eder. İşte bu başarısı sebebiyle Chang Chih-chung'un Urumçi'ye gelmesinden sonra Sheng Shih-tsai zamanında ülkeyi terk etmek zorunda kalan “Üç Efendiler” olarak nitelendirilen Mesut Sabri Baykozi, İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra Urumçi'ye gelir (Karahoca, 1960: 25; Aubin, 1981: 11; Buğra, 1954: 57-58). Üç Efendiler uzun zaman Çin'de yaşamak zorunda kalan ve Guo-Min-Dang Partisi ile iyi ilişkiler olan ancak Sovyet karşıtı bir tutum sergileyen Uygurlardır. Doğu Türkistan'a dönen bir başka kişi ise Hoca Niyaz Hacı'nın siyasi destekçisi Yolbars Han'dır (Boorman ve diğerleri, 1967bf: 60).

Çinlilerin Sovyetlere ultimatoma vermesinden sonra İli İhtilâlcileri ile Çinliler arasındaki ilk görüşmelerin Ekim ayının ortalarında yapılmasına karar verilmiştir. 12 Ekim 1945'te İli Heyetinden ilerici olarak bilinen ve Sovyet taraftarı Uygur asılı; Ahmetcan Kasimî, Rahimcan Sabri Hoca ve Kazak asılı; Ebulhayr Töre Urumçi'ye gelir (Forbes, 1990: 350). Sovyetlerin arabuluculuğundaki görüşmeler 14 Ekim 1945'te gerçekleşir. İli Heyetinin üzerinde durduğu konu Guo-Min-Dang'ın Doğu Türkistan'a özerklik verilmesi ve bunun sağlanması durumunda bağımsızlık fikrinden vazgeçecekleri yönündedir. Guo-Min-Dang Hükümeti ise İli Ordusunun mahalli bir güç olarak kalmasını kabul ettiklerini ancak askerlikle ilgili genel konuları ve diplomatik ilişkilerin tamamıyla kendileri tarafından yürütülmesi konusunu direktmişlerdir (Lattimore, 1950: 88-89). İlk bakışta uzlaşmacı bir tutum oluşmuşsa da görüşmeler ve pazarlıklar aylarca sürmüş ve zaman zaman taraflar konuyu istişare etmek için

başkentlerine gitmişlerdir (Lattimore, 1950: 88-89; Whiting, 1958: 107). Clubb, bu görüşmelerde iki konu üzerinde durulduğunu söyler bunlar:

“1- Doğu Türkistan’da kurulacak yeni Hükümet’in siyasî tabanı ve öngörüldüğü gibi ülkedeki Çinli olmayan unsurların hepsine, nüfusları oranında hükümette yer verme meselesi;

2 -Doğu Türkistan’da askerî teşekkülün gelecekteki şekli nasıl olacağı...” (Clubb, 1971: 367)

Taraflar arasında yapılan uzun görüşmeler neticesinde 2 Ocak 1946’da uzlaşma sağlanır. Bu uzlaşmada Doğu Türkistan halkının dinî, fikrî, cemiyet kurma, toplantı düzenleme ve basın-yayın konularında uzlaşma sağlanır. Çin daha önce doğrudan doğruya kendisinin atadığı mahalli memurların genel seçimler atanmasını, Çincenin yanında anadilde eğitim yapılmasını, Çincenin orta kısımda zorunlu tutulmasını, vergilerde adalet sağlamasını, kültür ve sanat faaliyetlerinin özgürce yapılabilmesi noktasında anlaşmıştır (Lattimore, 1950: 89-90; Barnett, 1963: 248-249). Bu yapılan antlaşmaya ek olarak imzalanan diğer antlaşma metninde de siyasi konular görüşülmüş ve görüşmeler sonucunda bakanlık sayısının 25 olması karara bağlanmıştır. Bu bakanlıkların başkan dâhil olmak üzere 10’unun Chungking Hükümeti’nin atamasına, geriye kalan 15 bakanlığı ve bunların yardımcılıklarının millet tarafından seçilmesine karar verilmiştir. Ancak halkın seçtiği bakanlarda yine Chungking tarafından da onaylanması kararı alınmıştır. Başkan Yardımcısı, Genel Sekreter Yardımcısı, Milli Eğitim veya Kalkınma Bakanı ile İçişleri Bakan Yardımcısı veya Maliye Bakanı Yardımcısı ve iki bakanı İli Grubu’nun seçmesi kararlaştırılmıştır (Barnett, 1963: 149).

Taraflar arasında en uzun ve tartışmalı konu ise askerlik konusu olmuştur. Uzun süren görüşmelerde taraflar ancak 6 Haziran 1946’da ek 2. belge üzerinde antlaşmalara varabilmişlerdir. Bu varılan antlaşma gereğince İli Milli Ordusu’nun 6 Alaydan oluşmasına karar verilmiştir. Bu Alayların; üçü süvari, üçü Piyade Alayı şeklinde olacağı ve sayılarının 12 bini geçmemesi karara bağlandığı gibi 1 piyade Alayı ve 2 Süvari Alayının askerî malzemesi ve diğer ihtiyaçlarının da Merkezî Çin Hükümeti tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır. Böylece bu 3 alay, Çin’e bağlı görünecek ve oluşturulan 6 alayın komutanlıklarını Doğu Türkistan Cumhuriyeti’nin belirlediği komutanlar yapacaktır. Ayrıca her alay, kendi bölgesinde görev yapacaktır. Bu 6 alayın genel komutanlığına ise Chang Chih-chung’un yapmasına karar verilmiştir. Bölgedeki emniyet işleri konusunda ise Guo-Min-Dang Hükümeti taviz vererek Doğu Türkistan Cumhuriyeti’nin kontrolünde olan bölgelerin emniyet müdürleri ve şube müdürlerinin yerli halk tarafından seçilmesini kabul etmiştir (Barnett, 1963: 249-250; Whiting, 1958: 110). İmzalanan bu ikinci ek antlaşma sonrası; İli, Çöğçek ve Altay Bölgesi’nde kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti kendisini lağvederek tekrar Doğu Türkistan’a bağlanmıştır.

4. SONUÇ

Sovyetlerin izlediği siyaset kafalarda soru işareti oluşturmuştur. Sovyetler, İli İhtilâli ile güçlenen kuvvetlerin Urumçi’yi alma şansı varken buna neden engel olduğu ve ihtilâli gerçekleştirenlerin ise bu kadar güçlü bir durumdayken Guo-Min-Dang Hükümeti ile uzlaşma yolunu neden seçtikleri tam bir muammadır. Bunlar izah edilmesi güç konular olduğu kadar

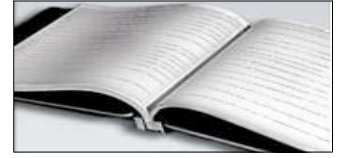
Çin'in meseleyi uluslararası düzeye taşıma noktasında geç hareket etmesi de ayrıca üzerinde durulması gereken bir başka meseledir.

ABD'nin Urumçi Başkonsolosu O. Edmund Clubb, konunun uluslararası düzeye çekilmesi konusunda ABD'nin Guo-Min-Dang Hükümeti'nin destekçisi olduğu için Sovyetlerin bu konuda adım atma ihtiyacı hissettiğini söylese de (Clubb, 1971: 367) bu fikrin doğru olan yönleri kadar eksik yönleri olduğunu da söylemek gerekir. Bu konuda Sovyetlerin uzlaşmacı bir tavır içine girmesinin Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin kurulduğu bölgedeki Sovyet nüfuz alanını kendisi için yeterli görüp ihtilâlcilerin Urumçi Bölgesi'ne göndermemesi daha akla yatkın gibi fikir olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Sovyetler, İli ihtilâlcilerini ve Altay Bölgesi'ndeki Osman Batur'u destekleyerek İli, Çöğçek ve Altay Bölgesi'ndeki hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır. Ayrıca İli Milli Ordusunu destekleyerek petrol kuyularının bulunduğu Tu Shan-tzu Bölgesi'ni de ihtilâlcilerin eline geçmemesini sağlamıştır¹⁷. Böylece üç bölgedeki volfram, kalay ve değeri İkinci Dünya Savaşı ile ortaya çıkan uranyum kaynaklarına ulaşmıştır (Whiting, 1958: 65-66; Barnett, 1963: 270; Clubb, 1971: 320; Lahiri, 1950: 143). Bu bölgeler daha öncede Sovyetler tarafına sömürülen yerlerdir. Sheng Shih-tsai'nin 1942'de Sovyetlere sırtını dönmesi sonrasında bu ekonomik kaynakları kaybetse de Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin kurulması sonrası tekrar bu kaynakları sömürme şansı elde etmiştir (Whiting, 1958: 109-110; Tien-fong, 1975: 282; Barnett, 1963: 270; Moseley, 1966: 25; McMillen, 1979: 23). Ayrıca Sovyetlerin bu bölgede bir diğer avantajı da yönetimi kendisine yakın olan ve desteklediği ilerici grubun elinde olmasıdır. Bu yolla avantaj elde ettiğini düşünmüştür. Bunu hem Uzak Doğu'ya hem de Pasifik bölgesine girme döneminde (Werth, 1964: 997; Lensen, 1956: 150 vd.) olduğu için uluslararası platformda bir avantaj olarak gördüğü gibi mahallî düzeyde de Çin'in içinde bulunduğu Guo-Min-Dang-Komünist Çin çekişmesinde hangi tarafın üstün geleceğini kestiremediği için¹⁸ yayılma alanını bu üç bölge ile sınırlı tutmayı siyaseti icabı doğru olarak görmüştür. Ayrıca Sovyetlerin yayılmayı geniş alanlara yaymadığı sürece bu mesele mahallî bir sorun olarak kalacaktır. Aslında Guo-Min-Dang Hükümeti'nin de meseleye mahalli bir gözle baktığını söylemek de mümkündür. Çünkü onlarla iç işlerindeki çekişmeler sebebiyle olası bir kötü durum karşısında Doğu Türkistan'ın bu üç vilayetini Sovyetlere bağlı olduğunu kabul ederek en azından diğer bölgeleri kaybetmeyeceğini düşünerek hareket etmiştir¹⁹. Yine meseleyi uluslararası

¹⁷ Wusu'nun ele geçirilmesinden sonra İli Milli Ordusu'nun neredeyse yaptığı ilk iş ana yolun güneyindeki Doğu Türkistan Cumhuriyeti petrol kuyularını ve rafinerileri işgal etmek için birlikler yollamaktır (Chen, 1977: 235).

¹⁸ Moskova, Çin Komünist Partisi-Milliyetçi Çin Hükümeti çatışmalarının neticeleri hususunda 1949'a kadar kararsız kalmış ve Çin Komünist Partisi'nin zaferinin isteyebilecekleri bir şey olup olmadığı konusunda çekinceli davranmıştır. Bu bağlamda, Roosevelt'in özel temsilcisi Tümgeneral Patrick Hurley 1944'te Chungking'e giderken yol üstünde Moskova'ya uğradığında, Molotov, ona: "Sovyetler Birliği Çin komünistleri ile ilgilenmiyor. Zaten onlar gerçekten komünist de değiller." Demıştır (Stettinius, 1950: 28).; Hurley, Kremlin'in de bunu söylerlerken aslında amaçladığı üzere bu mesajı Chang Kai-shek'e götürdü. Daha sonra ise şöyle bir rapor yazdı: "Ben buraya geldiğimde Chiang Kai-shek, Çin'deki Komünist Parti'nin Rusya'daki Komünist Parti'nin bir aracı olduğuna inanıyordum. Şimdi ise, Rus Hükümeti'nin Çin Komünist Partisi'nin komünist olmadığını düşündüğüne ve 1. Rusya'nın Çin'deki komünist partiyi desteklemediğine 2. Rusya'nın Çin'de gerilim veya iç savaş istemediğine inaniyorum. Rusya, Çin ile daha uyumlu bir ilişki kurmanın peşinde." bkz. (Clubb, 1971: 334)

¹⁹ Milliyetçi Çin Hükümeti'nin Çin'in kalbini korumak adına tüm Sinkiang'ı Sovyetlere bırakmayı düşündüğü belirtilmiştir (Lieberman, 1949; Sullivan, 1949; Whiting, 1958: 117-119).

platforma taşımamasının bir nedeni de Sovyetlerle ılımlı bir siyaset izledikleri takdirde Sovyetlerin Komünist Çinlilere yakınlaşmayacağını ve kendilerini desteklediğini düşünmüşlerdir²⁰.

Sovyetler, bu üç bölgeyi Çin üzerinde bir siyasi koz olarak kullanmayı düşünmüştür. Guo-Min-Dang ile Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin temsilcileri Urumçi'de görüşmek için gittikleri bir dönemde Çin ile Sovyet Rusya, 14 Ağustos 1945'te Dostluk ve Mütteliklik Antlaşması imzalamıştır. Böylece Sovyetler, üç bölge üzerindeki ekonomik çıkarlarının devamını bu antlaşma ile sağlamıştır (Clubb, 1971: 344-347). Bu da şunu göstermektedir ki; Sovyetler bu üç vilayeti siyasi koz olarak kullanarak ekonomik çıkarlarının devamını sağlarken, bölgedeki siyasi ortamı yatıştırıp, tarafların anlaşması yolunu açmıştır. Bu açıdan bakıldığında Eylül 1945'te Sovyetlerin, ihtilâlcileri Manas Bölgesi'nde durdurup Urumçi'ye gitmekten alıkoymalarında Çin-Sovyet Dostluk ve Mütteliklik Antlaşmasının rolü olduğunu ispatlamak güçse de etkili olmadığını söylemek de mümkün değildir. Yine Çin'in bu antlaşmayı imzalamasında Mançurya Sorununun da etkili olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu antlaşmadan sonra Eylül ve Ekim 1945'te Chungking Hükümeti ile Çin Komünistleri görüşmelere başlanmıştır (Whiting, 1958: 109).

Sovyetlerin, ihtilâlcileri Manas Bölgesi'nde durdurup daha ileri gitmelerini istemesinde diğer bölgelerin etnik durumu ve Sovyetlerin siyasi gücünün de etkisi vardır. Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin kurulduğu üç bölgede Sovyet hâkimiyeti güçlü olduğu kadar, Altay Bölgesi'ndeki Osman Batur'un Sovyet aleyhtarlığı dışında İli ve Çöğçek Bölgelerinde hâkimiyet ve yönetim Sovyet taraftarı ve ilerici olarak nitelendirilen kişilerin hâkimiyetindedir. Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin yönetiminde çok az sayıda Türkçü-İslamcı liderler söz sahibidir. Çoğunluk, ilerici grubun elindedir. Şayet ihtilâl daha geniş bir alana yayılır ise Altay Bölgesi'ndeki Kazaklar ile Tarım Havzasındaki halk kitlesi tutucu Müslümanlardan ve Sovyet düşmanı olan kişilerden oluşuyordu. İşte Sovyetler bu faktörü de göz önüne alarak ihtilâlin diğer bölgelere sıçramasının doğuracağı denetimi kaybetme riskiyle karşı karşıya kalacaktır. Bu faktör de Sovyetlerin Doğu Türkistan Cumhuriyeti ile Guo-Min-Dang yetkililerini barış masasına oturmasında önemli bir etken olmuştur. Zaten masaya oturttukları Doğu Türkistan Cumhuriyeti temsilcileri de ilerici diye adlandırılan grubun önde gelen kişileridir. Bu kişilerin Sovyetlerin direktifleri doğrultusunda masaya oturtması, ihtilâlcilerin neden ihtilâli devam ettirmediklerini açıkça ortaya koyan en önemli unsurlardan biridir. Sonuç olarak şunu diye biliriz ki Doğu Türkistan'daki ekonomik kaynakların varlığı, stratejik olarak Türkistan'a yakın olması Çin ve Sovyet Rusya'nın Doğu Türkistan yönetimine sürekli müdahale etmesine neden olmuştur. Bir taraftan bağımsızlık fikri ile direniş yoluna giren yerli halk ise bu iki güç dengesi arasında kalmış ve devlet olma süreçlerini tamamlayamamışlardır.

KAYNAKÇA

“Kazakh Rebellion in Sinkiang”. (1944, Aralık 29). *Amerasia*, VIII, 371.

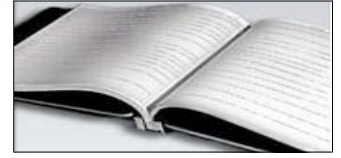
“National Minorities: Sinkiang”. (1955, Ekim 7). *China News Analysis*, VIII, 2-7.

²⁰ Chiang Ching-kuo'ya göre, Chiang Kai-shek'in oğlu, Çin'in meseleyi uluslararası platforma getirmeye hazırlandığına hatta bunu uygulayacak güçte olduklarına inanmaktadırlar (Chü-jen, 1954: 61).

- Aubin, F. (1981). “İslam et sinocentrisme: la Chine, terre d'Islam”. *L'Islam de la seconde expansion, Paris 1981, Association pour l'Avancement des Etudes Islamiques* (s. 25 passage). içinde Paris: Association pour l'Avancement des Etudes Islamiques.
- Barnett, A. D. (1963). *China on the Eve of the Communist Takeover*. London: Thames & Hudson.
- Beloff, M. (1953). *Soviet Policy in the Far East, 1944-51*. London: OUP.
- Boorman, H. L., Howard, R. C. (1967a). *Biographical Dictionary of Republican China* (Cilt I). New York: Columbia UP.
- Boorman, H. L., Howard, R. C. (1967b). *Biographical Dictionary of Republican China* (Cilt II). New York: Columbia UP.
- Boorman, H. L., Howard, R. C. (1967c). *Biographical Dictionary of Republican China* (Cilt III). New York: Columbia UP.
- Buğra, M. E. (1954). *Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası ve Çin Siyaseti*. İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- Chen, J. (1977). *The Sinkiang Story*. New York: Macmillan.
- Chü-jen, T. (1954). *Chiang Ching-kno lun (Talks with Chiang Ching-kuo)*. Hong Kong: Yayınevi Yok.
- Clubb, O. E. (1971). *China and Russia: The “Great Game”*. New York: Columbia UP.
- Dallin, D. J. (1948). *Soviet Russia and the Far East*. New Haven: Yale UP.
- Davidson, B. (1957). *Turkestan Alive: New Travels in Chinese Central Asia*. London: Jonathan Cape.
- Dönmez, R. (Tarih Yok). “Türkistanlılar Türkiye’ye Nasıl Geldi?”. O. Batur içinde, *Hızırбек Gayretullah* (s. 12-16). İstanbul: Orda yayımları.
- Forbes, A. D. (1990). *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri (Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi)*. (E. Can, Çev.) Münih: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.
- Fu-hsiang, L. (1973). *The Turkic-Moslem Problem in Sinkiang: A Case Study of the Chinese Communists, Nationality Policy. Phd thesis Rutgers Universty*. New Jersey.
- Gültepe, K. (1996, Ekim). “Tutsak Doğu Türkistan ve Bitmeyen Çin Mezalimi-I”. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*(118), 49-56.
- Hayit, B. (1975). *Türkistan: Rusya İle Çin Arasında*. İstanbul: Otağ Yayınları.
- Hayit, B. (1991). “20. Yüzyılda Türkistan'ın Millî ve Sovyet Devletlerinin Karakterleri”. *X. Türk Tarih Kongresinden ayrı basım*. içinde Ankara: TTKB.
- Hsü, I. C. (1965). *The Ili Crisis: A Study of Sino-Russian Diplomacy*. Oxford: Tho Clarendon Press.
- Kai-shek, C. (1970). *Soviet Russia in China: A Summing up at Seventy*. New York: Yayınevi Yok.
- Karahoca, A. (1960). *Doğu Türkistan Çin Müstemlekesi*. İstanbul: Fakülte Matbaası.

- Kotov, K. F. (1959). *Mestnaya Natsional'nya Avtonomiya v Kitayskoy Narodnoy Respublike*. Moscow: Yayınevi Yok.
- Lahiri, A. (1950). "Communist New Deal in Sinkiang". *United Asia*, III, 141-148.
- Lattimore, O. (1950). *Pivot of Asia: Xinjiang and the Inner Asian Frontiers of China*. Boston: Little, Brown & Co.
- Lensen, G. A. (1956). "Yalta and the Far East". *The Meaning of Yalta*, 127-166.
- Lieberman, H. R. (1949, Şubat 1). "Nanking is Seeking a Deal With the Soviets". *New York Times*.
- McLean, N. L. (1948, Temmuz). "Sinkiang Today". *International Affairs*, XXIV(3), 366-386.
- McMillen, D. H. (1979). *Chinese Communist Power and Policy in Xinjiang, 1949-1977*. Weatviev: Colorado & Folkestone.
- Mingulov, N. N. (1962). "The Uprising in North-West Xin-jiang, 1944-1949". *CAR*, II(2), 181-195.
- Moore, H. L. (1945). *Soviet Far Eastern Policy, 1931-45*. Princeton: UP.
- Moseley, G. (1966). *A Sino-Soviet Cultural Frontier: The Ili-Kazakh Autonomous Chou*. Cambridge: Harvard UP.
- Myrdal, J., & G.Kessle. (1980). *The Silk Road*. London: Gollancz.
- Qasim, A. (1950, Şubat). "Wo men tsai min-tsu wen-t'i chung ti ihsieh ts'o-wu" (Some of Our Mistakes With Regard to the Nationalities Question)". *Hsin-Hua Yüeh-Paok*, I(4), 883-885.
- Stettinius, E. R. (1950). *Roosevelt and the Russians: The Yalta Conference*. London: Jonathan Cape.
- Sullivan, W. (1949, Mart 30). "China's Northwest Veering to Russia". *New York Times*.
- Tien-fong, C. (1975). *A History of Sino-Russian Relations*. Westport: Greenwood Pres.
- United States Relations With China, With Special Reference to the Period 1944-49*. (1949). Washington: US Department of State.
- Werth, A. (1964). *Russia At War, 1941-45*. London: Barrie & Rockliff.
- Whiting, A. A. (1958). "Soviet Strategy in Sinkiang 1933-49". S. Shih-ts'ai, A. S. Whiting içinde, *Sinkiang: Pawn or Pivot* (s. 3-148). East Lansing: Michigan UP.